

Na Tukutuku ni Vuli ena Matanitu kei na veika me Vakaliuci ena Vulika (Statement of National Education and Learning Priorities, NELP) & na i Tuvatuva ni Vuli Torocake (Tertiary Education Strategy, TES)

Porokaramu ni Vulika

Na iyaloalo qo e vakamacalataka na kena vakarautaki e dua na ituvatuva ni vuli me sotava na gagadre ni vuli ena ika 21 ni senitiuri, qori era okati kina na veivanua ni muri vuli kina vuli torocake, e tokona tiko qori na lima na takete ni vuli.

Na waka hourua e noda vakarau ni veivakavulici kei na`dui matailawalawa e tiko kina nodra dui tavi bibi - era okati kina na i muri vuli, koronivuli, kei na vuli torocake kei na veituberi. O ira na gonevuli/ākonga era tiko e lomadonu ni veivakavulici mera qai ulia tiko na waqa kei ira na nodra dui matavuvale. Na laca, e talia na NELP (Na Tukutuku ni Vulika ena Matanitu kei na veika me Vakaliuci ena Vulika) kei na TES (Tuvatuva ni Vulika Torocake) kei na dui veitiki tale ni Porokaramu ni Vulika, e vukeya na kena vakarautaki na vanua me mua kina na waqa me totolo na yaco kina vanua namaki- na raivotu nei Te Pae Tawhiti.

Duavata i kei na bula vinaka

Muri Vulika kei na Lesoni ni Vulika

Na Kena sema na Vulika kei na Cakacaka

HE TIROHANGA WHĀROA:

30

NA RAIVOTU KEI NA I NAKINAKI NI 30 NA YABAKI

Dauveivakavulici | iTikitiko, iwi kei na hapū | Dauveivakacakacakataki | Veitabana ni Matanitu

RAIVOTU NI VULI

Whakamaau te pae tata kia tina - Maroroya nomu taledi me yaga ena veisiga ni mataka...

O ira na tubuda era dau vakasaqaraqara, siko vanua qai maqosa nira vakayagataka nodra taledi ni ra veitosoyaki ena veivunilagi. Na noda vuli ena ganita na yabaki ni bula kece, ena vakatautavata qai veisemati me rawa ni toso na rawaka vei ira na noda tamata ena veisiga ni mataka.

Whaia te pae tawhiti kia tata - Vakasaqaraqara me sivia na vunilagi qai tosoya voleka mai!

NAKINAKI NI VEIVAKAVULICI

Liu ko ira na vulika
Era vakaliuci na vulika kei na whanau.

Sega na ka e Vakalatilati
Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli.

Na maqosa ni Veivakavulici kei na Veiliutaki
Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukeya na gonevuli kei na nodra vuvale.

Vuli kei na Cakacaka ena Gauna se Bera Mai
Na Vulika kei na ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko.

Na i vakatagedegede ni Vuravura ena Veiciqomi raraba ena Vulika
Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketakii.

Nakinaki ni Vuli

E vica na udolu na lewe ni vanua e Niusiladi era vakaraitaka na nodra nanuma me baleta na vuli e Niusiladi. E yavu- taka mai keri na Matanitu na raivotu ena veisiga ni mataka kei na isausau me rawata na tabana vuli. Oqori sa mai vakayagataki me dusimaka na veivakavulici e vakayacora na Matanitu.

Na usutu ni NELP kei na TES e vakatabakidua me vukea na tabana ni vuli me rawata na inaki qori. Ena pepa qo, e tuvani yadua na ka me liu taumada kei na lalawa ena tokona vakalevu.

NAKINAKI

1

LIU KO IRA NA VULIKA

Era vakaliuci na vulika kei na whanau

Na vei gonevuli/ākonga kei na nodra vuvale mera taqomaki mai na veivakaduiduitaki mai vei dua, vakakina na vanua ni veivakarautaki ka tiko kina na veivakaduiduitaki qo.

Me tamusuki na ivakarau kece ni veiblraki, vakayago, na kena e tau vakavosa, kei na kena e vakayacori ena monalivaliva – wili kina na veivakacacani kece kei na veivakamadualaki.

Gonevuli/ākonga, whanau, vuvale kei ira ena nodra itikotiko mera uqeti ka tokoni ira ka kila vinaka na cakacaka vata ena vulika ka ra qai vosayaco nira vakatulewa. Na domodra me vakaliuci ka rogoci.

Na bula vinaka kei na marau e veisemati kei na vuli, e bibi me isausau ni veibasoga ni vuli kece.

NAKINAKI

2

SEGA NA KA E VAKALATILATI

Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli

Me dola vei keda kece na vuli, qai vakayacora na ka e namaki me cakava. Na vei dredre e tarova na gonevuli/ākonga mai na nodra vakaitavi ena vuli, wili kina na veika vakailavo se dredre vakayago, e dodonu me vakalailaitak ia, me rawa kina vei ira na gonevuli/ākonga me dolavi vakatautauvata kece na nodra sasagataka na ka mera rawata.

Na ivakarau ni veivakavulici me yaga raraba qai kauwaitaka vakabibi na nodra cau kei na nodra dui taledi na gonevuli/ākonga kece era cavutu mai na dui vanua, mera ciqomi ka kila nira kauwaitaki.

NAKINAKI

3

NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI

Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale

E gadrevi o ira na qasenivuli/kaiako mera vakayagataka na ivakarau ni veivakavulici ena yaga vakalevu vei ira na gonevuli/ākonga.

E gadrevi na qasenivuli/kaiako duikaikai, era maqosa ni veivakavulici ka mamakutu, ena kena sasagataki me vakacegui na nodra gagadre kei na nodra isausau na gonevuli/ākonga.

Me bucini na ivakarau ni veiliutaki vinaka ena veitabana kece e uqeta na veisau vinaka, qai vakavinakataka na ivakarau ni veivakavulici e veisiga me uasivi cake.

NAKINAKI

4

VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI

Na Vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko

O ira na gonevuli/ākonga mera rawata na vuli ena vukei ira ena veiveisau kei na ka e gadrevi me rawati kina na cakacaka ena veigauna se bera mai. E okati tiko eke na veibasoga ni vuli kece e tekivu mai na veivanua ni muri vuli kina koronivuli me yaco sara kina vuli torocake. Na rawati ni ivolatara ni tiko tudei, gaunisala me rawati kina na cakacaka, kei na vakalevutaki ni kila ena vuli sa bibi sara ena veika qo.

Vei ira na gonevuli ni Māori/ākonga, na kena ibalebale qo moni na rawata na kilaka me rawa ni koni vakaitavi ena te ao Māori, itikotiko raraba e Niusiladi kei na veivanua tale eso.

NAKINAKI

5

NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEICIQOMI RARABA ENA VULI

Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki

Na ituvatuva ni vuli e gadrevi me nuitaki sara vakalevu. Me ganita na veituvaki kece qai vakayacora na veika era gadreva na gonevuli/ākonga yadua kei na veiveisau ni vuravura nikua. Eso na tiki ni ituvatuva ena na yaga me vakavinakataka kei na so tale ena vinakati me vakatorocaketaki na kena yavu.

Na veika vakavuli e Niusiladi kei na vakadidike me rokovi ena veiyasa i vuravura, qai tutaka na veiwekani maucokona ni Māori-Crown.

Na Tukutuku ni Vuli ena Matanitu kei na veika me Vakaliuci ena Vulika (NELP) & na i Tuvatuva ni Vuli Torocake (TES)

Na Tukutuku ni Vuli ena Matanitu kei na veika me Vakaliuci ena Vulika kei Tuvatuva ni Vuli Torocake a tauyavu mai ena Lawa ni Veivakavulici ena Vuli ni 2020 (Education and Training Act 2020). Na NELP me na vakamura tikoga na inakinaki ni tabana ni vuli. Nodra vukei na lalai kei ira na itabagone mera rawata na nodra kilaka vakavuli; vakarautaki na gone mera vakaitavi

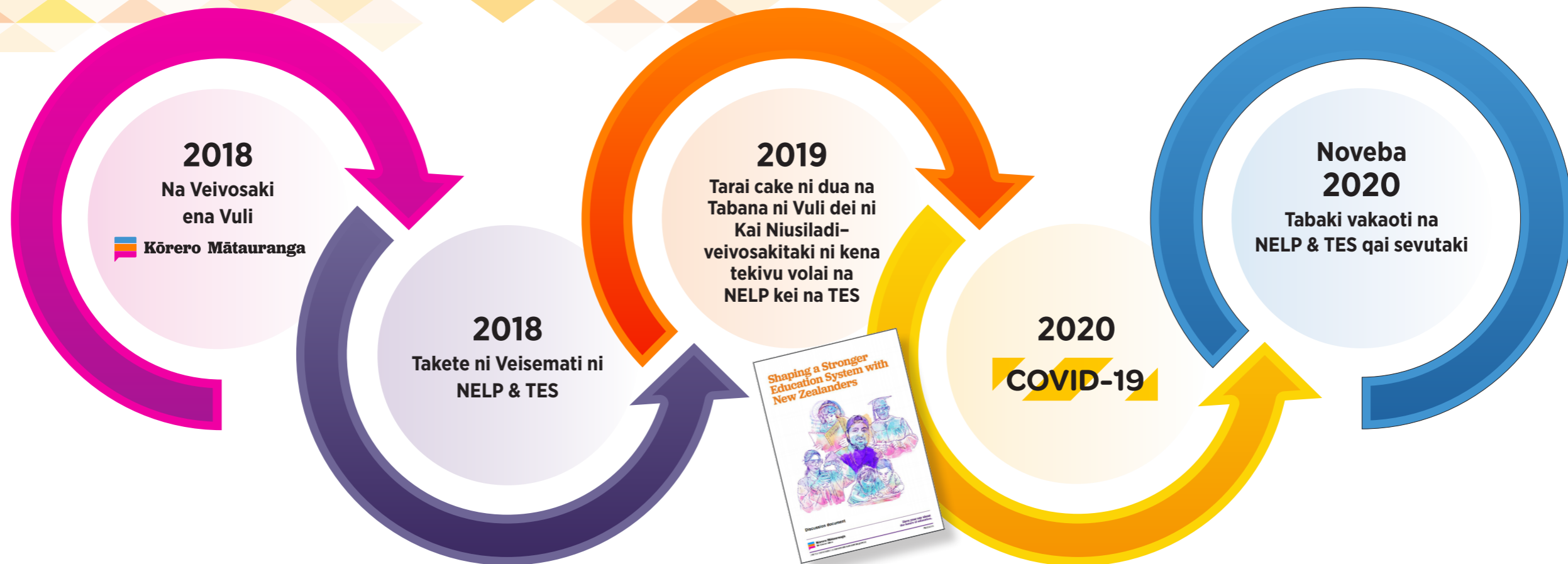
ena bula raraba, wili kina na veitikotiko kei na cakacaka qai uqeta mera vosota qai walia vakataki ira na leqa, mera yalodei, maqosa ni cakava na ka vakataki ira qai vakalewa vinaka na ituvaki, rawarawa ni veimaliwai qai rawa ni bucina na veitokani vinaka kei ira eso tale; kei na nodra vukei na lalai kei ira na itabagone mera taleitaka na duidui, veiciqomi kei na Te Tiriti

o Waitangi. Na TES e yaga me vakayacora na inakinaki balavu ni Matanitu me baleta na vuli torocake, okati kina na veika vakailavo, veika e vauca na veitaratara, kei na isausau e vauca na noda itikotiko, kei na vakatorocaketaki ni kai Māori kei ira na duikaikai. E dua na tikina bibi ni Lawa me vakadeitaki qai vakalawataka na veika vakavuli me rokova na Te Tiriti o

Waitangi qai veitokoni ena veiwekani ni Māori-Crown. Na Wase 9 e vakaraitaka na tikina levu ni Lawa me baleta na nona itavi na Crown me vakadeitaka kina na veidinadinati ena Te Tiriti o Waitangi. Qori e okati kina na itavi e veisemati kina Te Tiriti o Waitangi mera qarava na komiti ni koronivuli, vuli torocake, vuli tara kei na veisoqosoqo ni vuli tale eso.

NAKINAKI	<p>1</p> <p>LIU KO IRA NA VULIKA</p> <p>Era vakaliuci na vulika kei na whanau</p>	<p>2</p> <p>SEGA NA KA E VAKALATILATI</p> <p>Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli</p>	<p>3</p> <p>NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI</p> <p>Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale</p>	<p>4</p> <p>VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI</p> <p>Na Vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko</p>	<p>5</p> <p>NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEICIQOMI RARABA ENA VULI</p> <p>Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki</p>
	<p>1</p> <p>Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduiduitaki, kei na veibiliraki.</p>	<p>3</p> <p>Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli.</p>	<p>5</p> <p>Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga.</p>	<p>7</p> <p>Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka.</p>	<p>8</p> <p>Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA).</p>
	<p>2</p> <p>Me toka i cake na nodra nakinaki kece na gonevuli/ākonga, ka vukei mera sema mai na vuvale kei ira na nodra itikotiko me vakarautaki na vuli ena walia na nodra gagadre, qai vukea na nodra kilai ira vakataki ira, nodra vosa kei na nodrai tovo vakavanua.</p>	<p>4</p> <p>Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa*, wilivola kei na fika.</p> <p><small>* Na vosa e dusia tiko na na duidui ivakarau ni veitaratara e vakayagataka na gonevuli/ākonga me nona imatai ni vosa, qori e okati tale tiko ga kina na Vosa Vagalu ni Niusiladi</small></p>	<p>6</p> <p>Vakarautaki ira na qasenivuli mera vakaqacacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece.</p>	<p>Na NELP kei na TES erau tiki ni ivola e vakalawataki a vakatura na Lawa ni Veivakavulici ena Vuli ni 2020, e tuvanaka na veika e vakabibitaka na Matanitu me baleta na vuli. Na tiki ni ivola ogo e vauci rau ruarua na NELP (Taumada 1-7) kei na TES (Taumada 1-8).</p> <p>Eso na tiki ni taumada qo era na yaga vakalevu ena dua na tabana mai vei ira eso tale.</p> <p>Na NELP e tuvanaki me vukei ira na liutaka na veivanua ni muri vuli e vakalaiseni, ngā kōhanga reo, koronivuli, kei na kura.</p>	<p>Vakabibi, na veivanua ni muri vuli vakalaiseni era gadrevi mera ciqoma na NELP me tiki ni Governance, Management and Administration (GMA). Na matabose ni koronivuli (school boards) ena yaga mera ciqoma na NELP, wili kina na nodra navuca mera vola na ivola ni veidinadinati (charters) se na kena vakavoutaki.</p> <p>Na TES e vakamua na vanua me muria na vuli torocake. Na Soqosoqo ni Vuli Torocake (Tertiary Education Organisations) mera vakaraitaka na nodra ciqoma na TES. Na Tertiary Education Commission me ciqoma na TES, me ciqoma tale ga na TES na Matabose ni iVakatagedegede me Sauvi e Niusiladi (New Zealand Qualification Authority).</p>
	ME TAUMADA				

Era a yavutaki vakacava naka me taumada qo

Ena 2018 e tekivutaka kina na Minisita ni Vuli e dua na ituvatuva ni veivosaki me vakarogotaki kina na Porokaramu ni Veika Vakavuli.

Ena vuku ni Kōrero Mātauranga, keitou veitalanoa rawa kina kei na vica na udolu na kai Niusiladi ena vuku ni veika era lako curuma ena vuli, kei na gaunisala e rawa ni tauyavutaki kina e dua na ivakarau ni veivakavulici vinaka duadua e vuravura vei ira na kai Niusiladi.

Ena mua ni yabaki 2018 kina itekitekivu ni 2019, e cakacaka vata kina na Tabacakacaka ni Vuli kei ira na gonevuli/ākonga kei ira na mata ni veitabana.

Keitou vosa rawa vei ira na veimataqali gonevuli/ākonga e duidui na yabaki ni nodra bula, mai na veitikotiko tale ga keitou sega ni rogoca vakalevu qai dredre me keitou veitaratara, qai sega soti ni vakayacori vinaka sara na veika era vinakata ena tabacakacaka ni vuli.

Keitou mai rogoca na veika era lako curuma na se qai tekivu vuli, na veika dredre era sotava me yacova sara na nodra vakaitavi, kei na ka e rawa ni caka me vakavinakataki kina na vuli e Niusiladi.

Keitou sa mai ciqoma rawa tale ga e vuqa na itukutuku me baleta na veika era lako curuma na tamata ena ivakarau ni vuli kei na ivakarau e muri ena vuli torocake, kei na ka e rawa ni na veisautaka na TES.

Ena mua ni yabaki 2019 e taurivaka na Tabacakacaka e dua na boseboseka raraba ena veika taumada ni NELP kei na TES.

Keitou qarava rawa e sivia e 70 na bose ena veitikotiko ena duidui tabana, keitou biuta ena veilawa e rua na iwase ni vakatataro vei ira na lewenivanua. Keitou gadreva me vakadeitaka ni dua na iwaselevu ni kai Niusiladi era na rawa ni wasea na nodra rai ena veika e bibi ena vuli.

Keitou vakataroga na nodra nanuma na tamata me baleta na veika taumada era vakatututaki tiko, kevaka era na vakayacora na veisau ena ivakarau e vakayacori kina na vuli kei na veivakavulici, me laurai tale ga ke yali tiko e dua na ka.

Na veika keitou rogoca ena veitalanoa era a yavutaki kina na i ototi n NELP kei na TES ka vakarautaki.

Ena Maji 2020 e yaco kina e Niusiladi na mate na COVID-19.

A laurai ena ka e cakava na Matanitu ena vuku ni matetaka, vakabibi na kena sogo tu na koronivuli ena loma ni vitu na macawa, e dua na duidui levu ena ivakarau se iwalewale e vakayacori kina na vuli kei na veivakavulici.

Na veika keitou mai vulica me baleta na qaravi ni COVID-19, kei na ka keitou sa mai rogoca mai vei ira na gonevuli/ākonga, me baleta na veika era lako curuma ena loma ni gauna qo e sa mai vakadeitaka ga na yaga ni veika taumada e saga tiko me walia na NELP kei na TES me vaka e volai ena ivola qo.

Na isema ina itukutuku ni vakadinadina kei na ivakalekaleka ni veisemati e taurivaki ena kena dusimaki na veika taumada ni NELP kei na TES e rawa ni laurai eke: :

<https://conversation.education.govt.nz>

E duavata ga na inaki ni veika taumada ni NELP kei na TES ni yavutaki mai na ka e rogoci vei ira na kai Niusiladi ena loma ni tolu na yabaki sa oti. Erau dusimaka na vanua me mua kina na ituvatuva vakavuli ena lima na yabaki mai qo kei na veigauna se bera mai.

Na cava era bibi kina na veika taumada lelevu oqo?

Na veika taumada lelevu oqo eratou vakacokotaka na NELP kei na TES, qai dusimaka na veika e gadrevi ena tabana vakavuli me rawa ni vakavinakataka na nodra rawaka na gonevuli/ākonga. Eratou vakadavora na idusidusi vei ira na dauniveivakavulici kei na gonevuli/ākonga.

NAKINAKI 1	NAKINAKI 2	NAKINAKI 3	NAKINAKI 4	NAKINAKI 5			
<p>LIU KO IRA NA VULIKA Era vakaliuci na vulika kei na whanau</p>	<p>SEGA NA KA E VAKALATILATI Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli</p>	<p>NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale</p>	<p>VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI Na Vulii kei na ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko</p>	<p>NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEICIGOMI RARABA ENA VULI Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki</p>			
<p>1 Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduiduitaki, kei na veibiliraki</p>	<p>2 Me toka i cake na nodra nakinaki kece na gonevuli/ākonga, ka vukei mera sema mai na vuvale kei ira na nodra itikotiko me vakarautaki na vuli ena walia na nodra gagadre, qai vukea na nodra kilai ira vakataki ira, nodra vosa kei na nodrai tovo vakavanua</p>	<p>3 Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli</p>	<p>4 Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wivilova kei na fika</p>	<p>5 Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga</p>	<p>6 Vakarautaki ira na qasenivuli mera vakaqacacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece</p>	<p>7 Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka</p>	<p>8 Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)</p>
<p>O ira kece na gonevuli/ākonga, qasenivuli/kaiako kei na dauniveiqaravi e tiko na nodra dodonu mera na vakila ni ra taqomaki, maroro, mera vakaitavi ka ciqomi. E dodonu mera na galala mai na veivaduiduitaki, vakaduiduitaki ni yalewa, kei na veivakasagai, wili kina na veitovaki vua e dua se isoqosoqo e lewena, ni qori e rawa ni veivakaleqai sara ena nona bula e dua, nona ivakarau ni rai kei na ituvaki ni nona bula, ena tara tale ga na veika era kilai kina kei na nodra rawaka vakavuli.</p>	<p>Na veibeci ena ka e rawati, na veitovaki vakatamata se vanua ena vuli e rawa ni vakaleqa na nodra ituvaki ni bula na gonevuli/ākonga, na nodra toso kei na nodra rawaka. O ira kece na gonevuli/ākonga e dodonu mera na tokoni mera na tekivuna ka rawata veika era sasagataka yadua, nodra ka ni vuli kei na vei cakacaka era tatadra voli kina, ka mera na vakayaloqacataki tale ga mera na vakaitavitaki ira kina nodra whānau, vuvale, kei na nodra veitikitiko. Na nodra rawaka vakavuli na gonevuli/ākonga kei na nodra tu vinaka e rawa ni laveti qai vakavinakataka ena nodra cakacaka vata na veivanua ni vuli kei na whānau, na vuvale, ira na dauniveisusu kei na veitikitiko, wili kina na veimatatolu kei na veimatatamata duidui itovo.</p>	<p>Era rawa ni ra sotava tale ga na gonevuli/ākonga e vuqa na ka e rawa ni vakalaitaki qai rawa ni vakaleqa na nodra vakaitavitaki ira ena nodra ka ni vuli qai sega ni ra toso vinaka sara kina. E bibi me vakavinakataka tiko ga na nodra tokoni na gonevuli/ākonga qai rawa ni na kilai ka valailaitaki eso na ivakatatao me vaka na kedra ituvaki vakayago, nodra rawata eso na galala, nodra tokoni kei na veitokoni vakailavo me rawa kina ni ra vukei na gonevuli/ākonga mera vakayagataka sara vakavinaka na nodra dodonu ni vuli. Qo e bibi sara vei ira na gonevuli/ākonga ena Pasifika, ira na gonevuli/ākonga e vakaleqai na ituvaki ni yagodra, vei ira era gadreva na veivuke ena ka ni vuli kei ira era cavutu mai na veivuvale sega soti ni rawata ira, ka ra dau sotava vakalevu na dredre ena nodra sasaga ena vuli.</p>	<p>Na yavu ni kilaka e dua na tikina bibi ena vakatorocaketaki ni bula ni tamata. E vakaiyaragitaki ira na gonevuli/ākonga ena kilaka kei na ivakarau eso ena gadrevi ena vuli torocake kei na cakacaka kei na nodra vakaitavitaki ira ena nodra veitikitiko kei na vuravura raraba.. E dodonu vei ira na gonevuli/ākonga mera na rawata ra qai vakarabailevutaka na nodra kilaka vakaivola kei na fika, na kena kilai na ka me caka kei na kilai ni mona livaliva mera rawata nodra veika vakavuli kei na katuba ni cakacaka ena veigauna e muri. E tiko tale ga na itavi bibi e qarava na tabana ni Nodra Vulii na Uabula kei na Vulii ena iTikitiko (Adult and Community Education) mera na tokona na kena vakatorocaketaki na nodra yavu ni kila vakacacacaka na gonevuli matua/ākonga.</p>	<p>Na Te reo Māori (na vosa vaka Māori) kei na tikanga Māori (iyau, itovo, ivakarau kei na ivalavala vaka Māori) erau tikina bibi ni ka vakavanua e Niusiladi. E usutu levu ena veika era kilai kina na Māori, nodra vosa kei na itovo, qai vakabibitaki tiko ena nodra yavutu na kai Niusiladi. E dodonu mera karoni, tokoni ka vakaqacotaki. Ena kena vulici na te reo Māori kei na kena kilai vakavinaka na tikanga, era yaco mera kilai ira vakavinaka sara na Māori ka vulika/ākonga na nodra yavutu ka rawa ni vakaitavitaki ira ena Te Ao Māori, qai rawa tale ga vei ira na vulika/ākonga era sega ni kai Māori mera na wasea vata na veika e vauca na itovo vaka Māori.</p>	<p>Na veivakatavulici kei na veiliutaki uasivi ena yaga vei ira na gonevuli/ākonga. E bibi mera qarai o ira na duikaikai era maqosa ra qai makutu na veivakavulici ena veibasoga kece ni vuli kei na vuli cakacaka me rawati kina na gagadre kei na nodra tatadra na gonevuli/ākonga. Me na rawa ni na qaravi vakavinaka na rabailevu kei na veisaisau ni nodra gagadre na gonevuli/ākonga, me rawa tale ga ni vakayacori na ivakarau ni veivakavulici maqosa e dikevi ni kua, o ira na dauniveivatavulici kei na veiliutaki ena veivanua kece ni vuli mera na vuli tale tikoga.</p>	<p>O Niusiladi e gadreva na ivakarau ni veivakavulici ena vakarautaki ira na gonevuli/ākonga ina vuravura ni veisau kei na cakacaka ena veisiga ni mataka. E dodonu me vakarautaka na ivakarau ni kila ena vinakati vei ira na gonevuli/ākonga, itaukei ni cakacaka kei na veitikitiko me na vua se toso vinaka kina. Na vuli e dodonu me na vakarautaki ira na gonevuli/ākonga ena kila vaka cakacaka me na yaga vei ira ni ra se qai tauyavu, qai vakadeitaka tale ga ni ra na rawa ni vakarabailevutaka nodra taledi se kila na tamata ena nodra bula taucoko, vabibi ena kena sa veisau na veika vakailavo ni matanitu kei na mona livaliva.</p>	<p>Na vakadidike, sainisi kei na veika e sema ena kila vaqori e kena inaki me vakadeitaki na nodra tiko vinaka na kai Niusiladi taucoko. E vinakati tiko ga vakalevu ena gauna qo na ivakarau ni vakadidike vakasakiti qai titobu, mātauranga kei na veivakasama vovou e vakaraitaka eso na iwali ni leqa e tara na noda vanua kei na vuravura, okati kina na noda sasaga meda bula mai ena revurevu balavu ni bula vakailavo, ivakarau ni veimaliwai kei na revurevu e kauta mai na COVID-19 ena noda bula. Qo e e bibi sara me vakarautaki kina eso na ka me vuavuaivina kina na noda bula vakailavo, toso cake na talei ni dua na ka kei na kena tarovi na kasi gaga e vakaleqa noda maliwalala. E bibi sara tale ga ni vakarautaka na iwali ni so na veileqa rabailevu ni veitikitiko, qai tadolava na kilaka rabailevu, taledi kei na ivakarau ni vakasama ena veisiga nimataka.</p>

Ena vakacava na irairai ni vinaka?

Na veiusutu qo e kena inaki me vakavinakataka na nodra rawaka na gonevuli/ākonga ena basoga ni vuli kece; ena veivanua ni muri vuli, na veikoronivuli kei na vuli torocake, bau kina na vuli cakacaka. Ena gauna sa na vakavatukataki kina na NELP kei na TES ki na buturara ni vuli, ena dodonu mera na lako curuma kina na gonevuli/ākonga e dua na ilakolako vakavuli e vinaka qai rawati kina na veika era gadreva.

NAKINAKI 1	NAKINAKI 2	NAKINAKI 3	NAKINAKI 4	NAKINAKI 5			
<p>LIU KO IRA NA VULIKA Era vakaliuci na vulika kei na whanau</p>	<p>SEGA NA KA E VAKALATILATI Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli</p>	<p>NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale</p>	<p>VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI Na Vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko</p>	<p>NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEICIQOMI RARABA ENA VULI Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki</p>			
<p>1</p> <p>Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduiduitaki, kei na veivakatotogani</p>	<p>2</p> <p>Me toka i cake na nodra nakinaki kece na gonevuli/ākonga, ka vukei mera sema mai na vuvale kei ira na nodra itikotiko me vakarautaki na vuli ena walia na nodra gagadre, qai vukea na nodra kilai ira vakataki ira, nodra vosa kei na nodrai tovo vakavanua</p>	<p>3</p> <p>Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli</p>	<p>4</p> <p>Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wivilova kei na fika</p>	<p>5</p> <p>Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga</p>	<p>6</p> <p>Vakarautaki ira na qasenivuli mera vakaqacacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece</p>	<p>7</p> <p>Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka</p>	<p>8</p> <p>Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)</p>
<p>NA IRAIRAI NI VINAKA:</p> <p>Na vanua taucoko ni vuli era ciqomi na duikaikai qai vakilai kina na vakacegu, na bulabula vinaka kei na ituvaki vinaka ni vakasama vei ira kece na gonevuli/ākonga, qasenivuli/kaiako kei ira na kena vakailiesilesi</p> <p>Na vanua kece ni vuli era na koto na kedra lawatu momona, tuvatuva kei na veitokoni me wali kina na veivakaduiduitaki, veitovaki kei na veibeci</p> <p>Ira kece na gonevuli/ākonga kei ira na vakailiesilesi, wili kina o ira era tuvaki vakaca na yagodra, o ira na gadreva na veivuke ena veika ni vuli se o ira e rabailevu nodra vakasama (neurodiverse), kei ira era vakatokai mera LGBTQIA+¹ mera ciqomi, ra tokoni, ra karoni qai rogoci</p> <p><small>1 Okati ira na veiwatini vakamarama, na vakasalewalewa, na tikoruaaru vei koya, koya e veisautaki nona bula vakatamata, koya e veilecayaki nona bula vakatamata, koya e veimama nona bula, koya e wadua nona bula, ko ira na veimataqali bula tale eso ni veiyacovi se veimataqali vakarau ni bula ni veiyacovi eso.</small></p>	<p>NA IRAIRAI NI VINAKA:</p> <p>Era okati na gonevuli/ākonga ena ivakarau vakavanua e mareqeta, vakadeitaka qai vakauqeta mera vakasamataka na nodra itovo vakavanua</p> <p>Nodra nuitaki na gonevuli/ākonga e ivakarau ni vakananau vou. Na veitovaki makawa, kei na lolovira ni nanamaki ena valuti qai sagai me vakawabokotaki</p> <p>Whānau kei na veitokotiko era okati qai vakabibitaki ena kena vakarautaki kei na cicivaki ni vuli, kei na buturara ni vuli</p> <p>Na salatu ni vuli kei na vuli cakacaka e tu vakarawarawa qai vakadeuci vakatautavata vei ira kece na gonevuli/ākonga</p> <p>Mera na marautaka ra qai rawata na nodra vuli vaka Māori, kei na ka ni vuli e tokona na Māori rangatiratanga</p>	<p>NA IRAIRAI NI VINAKA:</p> <p>Na buturara ni vuli e okatati qai vakaceguya na nodra gagadre vakavuli na gonevuli/ākonga, qai rawa kina vei ira na gonevuli/ākonga mera vakaitavi ena veika e lavaki mai na itikotiko se na koronivuli</p> <p>Me kua ni vakalaitaki ena nodra vuli na gonevuli/ākonga e dua na ka vakayago, kena rawati na ka, veitokoni se veika vakailavo</p> <p>Na ikuri ni veivuke e tu vakarawarawa vei ira na gonevuli/ākonga e vakaleqai na ituvaki ni yagodra kei ira era gadreva na veivuke mera sema tiko ga qai rawata na nodra vuli</p> <p>Era tokoni na gonevuli/ākonga mera na dewa vakavinaka mai na vuravura ni vuli ki na vuravura ni cakacaka</p> <p>Na kilaka matata kei na veitokoni e tu vakarawarawa vei ira na gonevuli/ākonga, whānau, iwi, vuvale vakaPasifika, kei ira na dauveivakavulici, ena gauna e gadrevi kina</p> <p>Mera yacova vakarawarawa na gonevuli/ākonga na monalivaliva veiganiti mera na vakaitavi kina ena veika vakavuli taucoko</p>	<p>NA IRAIRAI NI VINAKA:</p> <p>Era vakavulici na gonevuli/ākonga ena vosa, wivilova, fika kei na kila ni vakayagataki mona livaliva ena vukea na nodra vuli ena veigauna se bera mai, me levu cake tale ga na ka era kila</p> <p>Ira na gonevuli/ākonga era saga mera maqosa ena so na ivakarau kei na veika era rawa ni vakayacora, okati kina na veitaratara, kena wali na leqa, vakalewai vinaka ni ituvaki, gugumatua, kei na maqosa ni veitaratara kei ira eso tale</p> <p>Ira na gonevuli/ākonga era se bera ni tara cake vakavinaka na yavu ni nodra kila vakacacacaka era na laurai mera na yacova na ikuri ni veitokoni vakamatalalai eso</p> <p>Ena vanua e veiganiti, o ira na gonevuli/ākonga e tu vei ira e vuqa na gaunisala ni vuli veiganiti mera na vakatorocaketaki ina nodra kila na mona livaliva ka rawa nira vakabalebaletaka na itukutuku vaka mona livaliva era vakayagataka</p>	<p>NA IRAIRAI NI VINAKA:</p> <p>Na Tikanga Māori e solegi vata tu kei na kena ivakarau, ivalavala kei na itovo ni uma-tamata, yavutaki mai na ivakasala kei na veisemati vei ira na Māori</p> <p>Ira na veilitaki, qasenivuli/kaiako kei ira na vakailiesilesi era tokoni mera tara cake na nodra te reo Māori kei na kila vaka cakacaka kei na maqosa vaka tikanga Māori</p> <p>Ira na gonevuli/ākonga e tu vei ira na katuba mera vuli, ya mera na vuli ena te reo Māori</p> <p>E dua na veidinadinati ni itavi ina Te Tiriti veidinadinati qo e yavutaki ena lawatu kece kei na ivalavala e okati kina na iwalewale, ivakarau, ivukivuki, veiqaravi kei na vakarautaki ni veika e gadrevi</p> <p>E umani vata kei na veivakatavulici, vuli kei na veituberi vakayalo na yavutu vaka Māori, kena vosa kei na kena itovo</p>	<p>NA IRAIRAI NI VINAKA:</p> <p>Na veivanua ni vuli me kila qai saga me bonata na duidui ni ka e rawati ena kila qai vukei ira na kena ivakalesilesi mera vakavinakataka na ivakarau ni nodra veivakavulici, veiliutaki, tokoni ni vulika, kei na kila me tokona na vuli ena veilawa kei na vuli tu veiyawaki</p> <p>Ira na qasenivuli/kaiako kei na vakailiesilesi, wili kina o ira na dauravuli, qasenivuli veivuke, dauniveiqaravi veitokoni, iliiliu kei ira na kenadau, mera na tokoni tiko ga qai soli vei ira na gauna mera vakarabailevutaka na ivakarau ni nodra veivakavulici</p> <p>Ira na qasenivuli/kaiako kei ira na dauveiveivakavulici mera na doudou ra qai maqosataka na nodra vakavulici na gonevuli/ākonga era cavutu mai na dui vanua</p> <p>Na veivanua ni vuli e tubu vata, vakamareqeti qai maroroi ira na qasenivuli matua ra qai rawa ni vakavulici ena dui matatamata, wili kina o ira era Māori se kawa vakaPasifika, se ko ira na vakaleqai na ituvaki ni yagodra</p>	<p>NA IRAIRAI NI VINAKA:</p> <p>Na veivakatavulici kei na vuli me rai matua qai veisemati vakavoleka ki na gagadre ni buturara ni cakacaka</p> <p>Ira na gonevuli/ākonga era tokoni ra qai vakayaloqataki mera cuqena nodra vuli kei na nodra tatadra ni cakacaka e ganiti ira, mera kua ni vakataotaki ena veibeci kei na levu ni veitovaki ka rawa ni vakadredretaka nodra digidigi</p> <p>E matata na veitokoni ni veivakavulici ena ivakarau ni cakacaka era rawa ni digitaka e dua</p> <p>Ena rawa vei ira na tamata mera vakarabailevutaka nodra kila qai tomana tale nodra vuli ena nodra bula taucoko qai rawata na kila veiganiti ena cakacaka era via vakayacora</p> <p>Ira na gonevuli/ākonga e rawa nira yacova vakarawarawa na veimataqali porokaramu kei na iwalewale ni vuli e ganiti na ka era vinakata tiko kei na ka era vinakata na itaukei ni cakacaka</p>	<p>NA IRAIRAI NI VINAKA:</p> <p>Na vanua ni cakacaka era veicurumaki na lewena, era ciqomi qai tokoni na kena vakailiesilesi ena tiko kina e dua na iwase ni kila ni vakadidike kei na taledi</p> <p>Na vakavinakataki ni kena tokoni na qarai ni iwali ni leqa eso, ka na vakaliuci kina na veivakasalataki ni Māori kei na mātauranga</p> <p>E uasivi na vadidike, veitokoni vakaiwasewase qai veisemati ki na duidui tabana ni vuli kei na vei koronivuli</p> <p>E veivuke na Veitabana ni Vuli Torocake ena kena wasei eso na ivakasala vou ena kena wali na bula dredre vakailavo ni matanitu, na veitokotiko kei na iyaubula</p>

Na NELP kei na TES e rua na gaunisala bibi ena vukea na Parokaramu ni Cakacaka ena Tabacacaka ni Vuli me vakadeitaka ni vakarautaka tiko na veitabana ni vuli na veika era gadreva na gonevuli/ākonga taucoko e Aotearoa Niusiladi, se mani vanua cava era cavutu mai kina se kedra ituvaki.

E matata qai veidonui vinaka na ka e vinakata na NELP kei na TES, kei na veika e vakabibitaka tiko na matanitu ena vuku ni Porokaramu ni Cakacaka Vakavuli (Education Work Program).

Na teveli oqo e vakaraitaki tiko na veivanua bibi ena Porokaramu ni Cakacaka Vakavuli e vakarogoi kina na veisasaga me vakayacori se inakinaki me tokona na veivanua ni vuli ena kena taurivaki na NELP kei na TES.

NA SASAGA NI POROKARAMU NI CAKACAKA VAKAVULI

	NAKINAKI 1		NAKINAKI 2		NAKINAKI 3		NAKINAKI 4	NAKINAKI 5
	LIU KO IRA NA VULIKA Era vakaliuci na vulika kei na whanau		SEGA NA KA E VAKALATILATI Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli		NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale		VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI Na Vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko	NA I VAKATAGE-DEGEDE NI VURAVURA ENA VEICIQOMI RARABA ENA VULI Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki
	1	2	3	4	5	6	7	8
Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduuiduitaki, kei na veibiliraki	Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduuiduitaki, kei na veibiliraki	Me toka i cake na nodra nakinaki kece na gonevuli/ākonga, ka vukei mera sema mai na vuvale kei ira na nodra itikotiko me vakarautaki na vuli ena walia na nodra gagadre, qai vukea na nodra kilai ira vakataki ira, nodra vosa kei na nodrai tovo vakavanua	Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli	Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wiliwila kei na fika	Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga	Vakarautaki ira na qasenivuli mera vakaqacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece	Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka	Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)
Laveta cake nodra rawaka na gonevuli ni Māori	✓	✓	✓	✓	✓	✓		
Laveta cake nodra rawaka na gonevuli ni Pasifika	✓	✓	✓			✓		
Tuvatuva ni Toso ni Muri vuli			✓			✓	✓	
Vakavinakataki ni gacagaca vakavuli ni veisiga ni mataka	✓	✓	✓	✓	✓	✓		
iWalewale ni Vuil e Veivakacakacakataki					✓	✓		
Vakavinakataki na vakailavotaki ni muri vuli kei na koronivuli			✓					
Vakavinakataki ni veikoronivuli			✓					
Na lesoni ni vuli, veitarogi kei na rawati ni kila (wili kina na railesuvi ni CPA kei na NCEA)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
iTuvatuva ni Cakacaka Veitokoni ni Vuli		✓	✓			✓		
Vakavinakataki ni Vuli Tara			✓	✓			✓	
Toroi cake na ivakatagedegede ni vuli torocake				✓	✓	✓	✓	✓
Tokoni ni vadidike ena vuli torocake								✓
Veitokoni ena nodra bula vinaka/gone kei na nodra bula marau na i taba gone	✓	✓	✓					

Taurivaki ni iTukutuku ni Usutu ni Vulika ena Veivanua ni Muri Vuli vakalaiseni

Na iTukutuku ni Usutu ni Vulika (na NELP) e dua na iwasewase ni usutu e vakarautaki me tokoni ira era cicivaka na veiqaravi ena veivanua ni muri vuli vakalaiseni, okati kina na ngā kōhanga reo, me yadrava ena veisiga ni cakacaka na veika ena rawa ni yaga vei ira na gone kei na itabagone. E rawa ni vakayagataki na usutu raraba oqo kei na veiusutu e vakabibitaka na itikotiko ni muri vuli, me vukei ira na gonevuli/ākonga mera vua qai rawata nodra tatadra.

Na Lawa ni Vuli (Early Childhood Services) ni 2008 e vakaroti ira na dau ni veiqaravi ena muri vuli mera kila ni NELP me tiki ni Liutaki, Qaravi kei na Cicivaki Vakaivakarau (Governance, Management and Administration (GMA) Standard).

Na veivakalaisenitaki, ena veisautaki me sala vata ka tokona na veivakalaisenitaki ena Vakaivakarau ni GMA.

NAKINAKI 1	NAKINAKI 2	NAKINAKI 3	NAKINAKI 4	NAKINAKI 5
------------	------------	------------	------------	------------

LIU KO IRA NA VULIKA

Era vakaliuci na vulika kei na whanau

SEGA NA KA E VAKALATILATI

Na vuli kei na rawa vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli

NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI

Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale

VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI

Na Vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko

NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEIQOMI RARABA ENA VULI

Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki

Na itavi ena veiqaravi ni muri vuli

<p>1</p> <p>Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduiduitaki, kei na veibiliraki</p> <p>Mera tarogi na gonevuli/ākonga, whānau kei na kena vakalesilesi ena vuku ni veika era sotava ena veivakaduiduitaki, veibeci kei na veivakasagai, qai vayagataki na itukutuku oya me na vakalailaitaki kina veitovo qori</p> <p>Me dua na ituvatuva me muri me wali kina eso na kudru se kauai me baleta na veivakaduiduitaki kei na veivakasagai</p> <p>Me na bucini e dua na ivakarau ni tovo e maroroi qai mareqeti kina na duidui e koto vei ira gonevuli/ākonga kei na kena vakalesilesi, wili kina o ira era vakatokai mera LGBTI+, ira na vakaleqai na ituvaki ni yagodra, ira era na gadreva na veitokoni ena vuli, ira na rabailevu nodra ivakarau ni vakasama, se o ira na gole mai na duidui isususu, mera vakala ni ra ciqomi</p>	<p>2</p> <p>Me toka i cake na nodra nakinaki kece na gonevuli/ākonga, ka vukei mera sema mai na vuvale kei ira na nodra itikotiko me vakarautaki na vuli ena walia na nodra gagadre, qai vukea na nodra kilai ira vakataki ira, nodra vosa kei na nodrai tovo vakavanua</p> <p>Cakacaka vata kei na vuvale kei na whānau me vakarautaki ira vinaka na gonevuli/ākonga mera na sasagataka vakataki ira qai yacova nodra isausau</p> <p>Vukei na ivakalesilesi mera raica qai kauaitaka tiko na veitovaki kei na veibeci, kei na kena revurevu vei ira na gonevuli/ākonga, vakalesilesi kei na whānau</p> <p>Kila qai kauaitaka na veivanua era vinaka kina na gonevuli/ākonga, nodra toso kei na gagadre, kei na tatadra ni gonevuli/ākonga kei na whānau</p> <p>Tara cake na veiwekani kei ira na Māori, okati ira ena vakatulewa, qai cakacaka vata kei ira ena kena tokoni na rangatiratanga, kei na nodra vua ena vuli vaka Māori</p>	<p>3</p> <p>Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli</p> <p>Vakayagataki na ilavo e vagolei ki na Tabacakacaka ni vuli me vakalailaitaki kina nodra saumi icurucuru ni vuli na itubutubu qai vagolei ena so tale na vanua e lekati kina, me vaka na kakana, isulu kei na veitosoyaki, qai tokona na whānau kei na vuvale vakaPasifika mera sasagataka na veitokoni vakailavo e vakarautaki tu me lailai kina na ilavo e vakayagataki vei ira na luvedra ena muri vuli</p> <p>Vakadeitaka na nodra bulabula vinaka kei na nodra ciqomi ra qai tokoni ina vanua ni muri vuli o ira na gonevuli/ākonga e vakaleqai na tuvaki ni yagodra kei ira na vakalesilesi, ira era gadreva na veitokoni ena vuli kei ira na gonevuli/ākonga e talei na rabailevu ni nodra vakasama</p> <p>Cakacaka vata kei na whānau kei na vuvale vakaPasifika me vakatakilali ka kilai na ivakatatao eso e rawa ni tarovi ira na gonevuli/ākonga ena nodra yacova kei na nodra vakaitavi ena veivanua ni muri vuli</p>	<p>4</p> <p>Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wiliwila kei na fika</p> <p>Na vulici vinaka ni vosa, wiliwili kei na volavola, kei na cakacakataki ni fika vei ira na gonevuli/ākonga era lako curuma voli mai nodra vei vale kei na nodra veitokotiko, wili kina na vale era vayagataka e rua na mataqali vosa se sivia, qai mareqeta na itovo era kauta mai na gone kei na nodra whānau ena vuli ni wiliwili kei na volavola</p> <p>Lavaki e vuqa na gaunisala ni veitaratara kei na veivosaki – veivosaki wasoma kei ira yadudua se vakailawalawa na gonevuli/ākonga ni vakayagataki na iwalewale ni kena vakamacalataki na ka, wili talanoa vata, qitori ni qito vaka na qima qama se na lagasere waiata me na tokona na nodra kila vinaka na nodra vosa; qai soli na galala vei ira na gonevuli/ākonga mera na vadikeva kina na ivakatakilakila ena nodra ivakarau vakavanua kei na nodra itovo vakavanua eso tale, qori e okati tale ga kina na ivakatakilakila vakafika</p> <p>Vakarautaki ira e veigauna na qasenivuli/kaiako, dauravuli kei ira na dauniveituberi, mera rawa kina vei ira na gonevuli/ākonga mera vulica na sala mera veisemati kina kei ira eso tale qai tauyavutaka e dua na veiwekani vinaka me tokona nodra vuli, mera marau tale ga</p>	<p>5</p> <p>Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga</p> <p>Qara na ivakasala ni Māori se rawa vakacava mera okata vakavinaka na tikanga Māori ina nodra ivakavuvuli, ivalavala kei na nodra itovo vakaisoqosoqo</p> <p>Vakarautaka na gaunisala vei ira na qasenivuli/kaiako kei na dauravuli mera tara cake nodra ivakarau ni veivakatavulici, kilaka kei na taledi ena te reo Māori kei na tikanga Māori, qai tokoni ira mera vaqacacotaka nodra iwalewale ni veivakatavulici me na veicurumaki kei na te reo Māori ena kena vakayacori na dui lesoni ni vuli</p> <p>Veivosaki kei ira na gonevuli/ākonga kei na vakalesilesi ni bibi na icavucavuti donu ni vosa na te reo Māori, qai vakarautaka vei ira na sala mera vuli ra qai vakatovotovo ia mera kua ni vakalewai</p>	<p>6</p> <p>Vakarautaki ira na qasenivuli mera vakaqacacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece</p> <p>Vakatakila na ituvaki me vakavinakataki ena veivakatavulici qai nuitaki ira na qasenivuli/kaiako, dauravuli kei ira na vakalesilesi mera toroya cake na ivakatagedegede ni veivakatavulici, veiliutaki kei na veitokoni ni vuli</p> <p>Toroya cake na nodra doudou kei na nodra gugumatua na qasenivuli/kaiako me vakavulici ira na veimataqali gonevuli/ākonga kei na dui ituvaki e malele kina na lomadra, ka vakavinakataka na iwalewale ni veivakatavulici</p> <p>Namaka qai tokoni ira na qasenivuli/kaiako mera vakavinakataka cake na nodra kilai ira na gonevuli/ākonga, okati kina na vosa e vakayagataki e vale, itukutuku makawa, na itukuni kei na veika mareqeti ena nodra itovo vakavanua, me vakarautaka na veivakatavulici e dokai kina na nodra itovo</p>	<p>7</p> <p>Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka</p> <p>Sega ni dua na ka mera cakava na veivanua ni muri vuli</p>	<p>8</p> <p>Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)</p>
---	---	--	---	--	---	---	--

Tomani na Taurivaki ni iTukutuku ni Usutu ni Vulika ena Veivanua ni Muri Vuli vakalaiseni

NAKINAKI 1

LIU KO IRA NA VULIKA

Era vakaliuci na vulika kei na whanau

1

Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduiduitaki, kei na veibiliraki

Na kena vakayacori na Te Hurihanganui me walia na veivakaduiduitaki vaka matatamata, uqeti me kua na veitovaki qai laveta cake na bula ni rawaka ena vuli kei na nodra tiko vinaka na gonevuli/ākonga ni Māori kei na nodra whanau

Me vakayacori na cakacaka ka sa vakadeitaki oti ena iTuvatuva ni Veiqaravi me baleta na Vuli ena Pasifika

Na cau kei na veitokoni ina kena vakatoroicaketaki na ituvatuva kei na veisala eso me qaravi kina na vuli ena vosa vakaitaukei ena Pasifika

Na kena vakatikitikitiki e limasagavulu na milioni na dola me qaravi qai tokoni kina na vuli, se wali kina na leqa ni bula raraba kei na leqa ni vakasama, veisau ni itovo ni bula kei na ituvaki tale eso e vakaseavutaka nodra marau na gonevuli/ākonga ena veivanua ni muri vuli, koronivuli kei na kura, e mai vakavuna na kena mai sogo na noda vanua ena vuku ni COVID-19 kei na leqa tale eso e kauta mai

Na Vakataudeitaki ni Yavu ni Lesoni ni Vuli me tokoni kina na vuli mai vei ira na lalai, na koronivuli kei na kura, ena vakatavuvulitaki tale ga kina na bula ni tuvaki ni vakasama kei na veimaliwai vinaka kei na veivakananumi ni nodra tiko vinaka o ira na vuli/ākonga

NAKINAKI 2

SEGA NA KA E VAKALATILATI

Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli

3

Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli

Me tokoni na vanua ni vuli me rawa ni laurai qai kilai na veika era gadreva na vuli/ākonga kei na veika e vakalatilati ena nodra vakacavara vinaka na vuli

Na tokoni vakailavo ni tuvatuva vou ni vuli e vakarautaki ra qai vakavuvulitaka na dauveivakavulici kei ira na na tabana ni vuli era duavata kei na ituvatuva ni vuli kei na gagadre ni tiko vinaka e mai yavalata na COVID-19

Na tokoni vakailavo ni veisoqosoqo kei na ilawalawa ena Pasifika me tokoni na gagadre vakavuli kei na nodra vakacegui na vuvale ena Pasifika qai tokona na nodra vata kei ira na tabana e vakarautaka na vuli

Vakataudeitaki na duavata ni Veitabacacacaka ni vuli, Bula kei na Veivakatoroicaketaki ni Bula Raraba me vukea na veika era gadreva na vuvale ena Pasifika mera toso kina

Me dikevi Iesu na vakatulewa dodonu e toqai ena A kei na B kei na vakamuai vakatabakidua ni ilavo vei ira na sotava na dredre ena kena sagai na ECE

Na kena sagai me laurai totolo na veivuke e gadrevi ena veika vakavuli ena kena vakarautaki na iyaragi me dikeva na veileqa qori

Me vakalailaitaki sobu na gauna e vakayagataki ina nodra vukei na lalai kei na kena vakavinakataki na veivuke vei ira na gone, ira nodra vuvale kei na nodra whanau

4

Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wiliwila kei na fika

Vakarautaki na iyaya ni veiqaravi me tokoni ira na kaiako kei na qasenivuli mera kila na ivakatagedegede ni nodra vuli na gone me tekivu mai vei ira na gone muri vuli ki na koronivuli kei na kura, kei na nodra vulica mera lewa vinaka na ivakarau ni lomadra kei na nodra vakasama

NAKINAKI 3

NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI

Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale

5

Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga

Vakatikitikitiki e \$100 na milioni me tokoni kina na Kohanga Reo qai vakabulabulataki tale ga na te reo Māori

Vakatikitikitiki e \$200 na milioni me tokoni kina na akonga Māori kei na whanau mera veisemati tale ra qai rawata tale na nodra ka ni vuli ni oti na COVID-19 qai vakaqacacotaki na vakacurumi ni te reo Māori ina loma ni ituvatuva ni nodra vuli na gone

Me vakaqacacotaki na vakavulici ni vosa vakaMāori ena ituvatuva ni Vuli, okati kina nodra tokoni na cakacaka ena tabana ni vuli, vakatoroicaketaki na iyaragi veivakavulici, kei na itukutuku vei ira na gonevuli/ākonga kei na nodra whānau

Vakayagataki na Kauwhafa Reo, na sala ni veitaratara ena veilawa me baleta na iyaragi ni vulika ni te reo Māori kei na kena veisautaki me ganita na itikotiko na ituvatuva vakavulici ni te reo Māori ina Te Aho Ngārahua

Me vakayacori na Ka Hikitia ka me vakatoroicaketaki na nodra kilaka kei na rawaka na tamata cakacaka ena tabana ni vuli

NAKINAKI 4

VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI

Na Vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko

7

Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka

Me tekivu vakarautaki eso na iyaragi ni veivakavulici me vukei ira na kaiako mera kila qai tu vakarau ni vukei ira na gone ena nodra toso

6

Vakarautaki ira na qasenivuli mera vakaqacacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece

Vakarabailevutaki na Te Aho o te reo Māori me vukei ira na veiqaravi ena tabana ni vuli, me rawa nira vakacuruma na te reo Māori ina nodra ituvatuva ni veiqaravi

Vakayagataki na veivakavulici ni kila vakacacacaka kei na veivakatoroicaketaki, veidusimaki kei na veitokoni me vakaqacacotaki na bula ni vakatulewa kei na veiliutaki ena veitokotiko ni muri vuli ena Pasifika

Vakacurumi na iTuvatuva ni Vuli Wiliwila kei na Volavola vei ira na Lalai ena Pasifika (Pacific Early Literacy Projects) kei na ituvatuva ni vosa vakaitaukei ina veivanua ni muri vuli me vukei ira na qasenivuli kei ira na lewe ni vuvale ena Pasifika nodra tuberi ira na luvedra mera kila na wiliwila kei na volavola

Tosoi cake na ivakatagedegede ni veika me rawati vei ira na veivakatavulici mai vale, kei na kena vakalesui mai na 100% e lavaki ina ivakatagedegede vakaivola ni vuli vei ira na lalai

Vakarautaki e dua na uma ilavo me baleta na tososi cake ni isau vei ira na veiqaravi ena ECE

Vakalesui mai na 100% na veivuke vakakailavo e lavaki ina ivakatagedegede vakaivola ni cakacaka vakaqasenivuli ena 1 Janueri, 2021

Vakarautaki na veitokoni ni vuli vosa vei ira na kaiako ni veivanua ni muri vuli mera vakabulabulataki nodra vuli vosa na gone qai vakavinakataki tiko ga

NAKINAKI 5

NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEICIQOMI RARABA ENA VULI

Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatoroicaketaki

8

Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)

Veika e vakayacora tiko na Matanitu me tokona na kena vakayacori ni veika e baleta na NELP ena veivanua ni muri vuli

Taurivaki ni iTukutuku ni Usutu ni Vulika ena koronivuli kei na kura

Na iTukutuku ni Usutu ni Vulika (na NELP) e dua na iwawase ni usutu e vakarautaki me tokoni ira era cicivaka na koronivuli kei na kura (ni matanitu, ni matanitu e veicurumaki kei na kena e taukeni yadua), me yadrava ena veisiga ni cakacaka na veika ena rawa ni na yaga vei ira na gone kei na itabagone. Na ka e vakaliuci e rawa ni taurivaki me salavata kei na veika era dui vakaliuca qai cicivata kei na matua ni idusidusi ni veivakatavulici me vukei ira na gone vuli yadua/ākonga me ra toso ka rawata nodra gagadre.

Na matabose ni koronivuli kei na kura mera na ciqoma na NELP, vakabibi ena gauna e navuca kina me vola e dua na ivola ni veidinadinati se gauna e vakavoutaki kina na nodra isausau se takete e salasalavata kei na usutu ni NELP.

O ira na manidia ni veiqakoronivuli saumi mera ciqoma tale ga na NELP ena veiqaravi ni nodra koronivuli, qai vakadeitaka ni o ira na iliului ni koronivuli kei na kena vakaillesilesi era ciqoma na NELP ena gauna era vakarautaka kina na lesioni ni vuli se na gauna era veivakavulici tiko kina.

Ena 1 Janueri 2023 na iSausau ni Matanitu (National Education Goals) kei na iVoladusidusi ni Matanitu ena Veiliutaki (National Administration Guidelines) ena sosomitaki ena dua na ituvatuva vou kei na sala mera ripote kina. Na ituvatuva qori ena dua na kena isema matatata ina NELP, o ira na kena ilawalawa dauvakatulewa mera na ripote ena veika era vakayacora ena usutu kei na kena ituvatuva. E levu tale na itukutuku qo ena qai vakarautaki ena gauna sa da voleka kina na gauna qori.

NAKINAKI 1	NAKINAKI 2	NAKINAKI 3	NAKINAKI 4	NAKINAKI 5
------------	------------	------------	------------	------------

LIU KO IRA NA VULIKA

Era vakaliuci na vulika kei na whānau

SEGA NA KA E VAKALATILATI

Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli

NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI

Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale

VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI
Na Vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko

NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEIQOMI RARABA ENA VULI
Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki

Na itavi ni koronivuli kei na kura

1

Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduiduitaki, kei na veibiliraki

Me ra na vakatarogi na gonevuli/ākonga, whānau, kei na vakaillesilesi ena veivakaduiduitaki vakamatatamata era vakila, ivakarau veibeci kei na veivakasagai, qai vakayagataki na itukutuku qo me vakalailaitaki na itovo kece qo

Vakarautaki e dua na ituvatuva ni veiqaravi me wali totolo kina na kudru kei na lomaleqa e tiko baleta na itovo ni veivakaduiduitaki vakamatatamata, ivakarau veibeci kei na veivakasagai

Me tauyavutaki e dua na ivakarau e taqomaki vinaka qai dokai kina na nodra itovo na dui matatamata, o ira kece na gonevuli/ākonga kei ira na kena vakaillesilesi, okati kina o ira era vakatokai mera LGBTQIA+, ira e vakaleqai na ituvaki ni yagodra, ira na gadreva na veitokoni ena ka ni vuli, ira na talei na rabailevu ni nodra vakasama, kei ira na veimatatamata tale eso, mera vakila nira ciqomi qai kauaitaki

2

Me toka i cake na nodra nakinaki kece na gonevuli/ākonga, ka vukei mera sema mai na vuvale kei ira na nodra itikotiko me vakarautaki na vuli ena walia na nodra gagadre, qai vukea na nodra kilai ira vakataki ira, nodra vosa kei na nodrai tovo vakavanua

Duavata kei na veivuvale kei ira na whānau mera vakayaragitaki na gonevuli/ākonga, me tarai cake nodra kila, nira na rawata na ka era vakanuinuitaka

Vukei na vakaillesilesi mera kauaitaka vakalevu ena veitovaki kei na nodra vakaduiduitaki na gonevuli kei na sala e tarai ira kina na gonevuli/ākonga, ira na kena vakaillesilesi kei na whānau

Me laurai qai qaravi vinaka na vanua e kaukaua kina, nona toso kei na ka e gadreva e dua na gonevuli/ākonga kei na veivakauqeti ni whānau

Bucini na veimaliwai vinaka kei ira na Māori, mera okati ina bula ni vakatulewa qai cakacaka vata kei ira me tokoni na rangatiratanga, kei na rawaka vakavuli ni vuli vaka Māori nira kai Māori

Cakacaka vata kei na veitikotiko ni Māori, mera cau ki na vakatorocaketaki ni dua na ituvatuva ni vulika vaka Māori

3

Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli

Cakacaka vata kei na whānau kei na vuvale ni Pasifika me laurai qai kilai na veika e tarovi ira tiko na gonevuli/ākonga ena nodra rawata eso na sasaga vakavuli, nodra vakaitavi se nodra vakaogai ira ena ka ni vuli, qai dikevi na sala me wali kina na ituvaki qori

Me raici o ira na gonevuli/ākonga kei na vakaillesilesi e vakaleqai na ituvaki ni yagodra, o ira na vukei tiko nodra vulika, o ira na gonevuli/ākonga e tu nodra taledi, kei ira na gonevuli/ākonga e talei na rabailevu ni nodra vakasama, nira maroroi qai ciqomi ena nodra koronivuli se kura, me kauaitaki na veika era gadreva, e bulabula tale ga qai laulau na porokaramu ni veivakavulici era tokoni kina

Me laurai na kena vakalailaitaki na veituvatuva sega ni saumi, okati tale ga kina na isau e lavaki me baleta na ituvatuva na BYOD² qai vakayagataki sara na ituvatuva me vakalailaitaka sobu na icolacola vakailavo vei ira na veivuvale kei na whānau

² Bring your own device.

4

Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wiliwila kei na fika

Me raici o ira na gonevuli/ākonga, mera rawata na veisasa eso mera vakatorocaketaki kina na nodra rawaka, okati kina gaunisala ni veitaratara, nodra rawa ni walia na leqa, vakasama titobu kei na nodra rawa ni veimaliwai kei ira na tamata

Me laurai o ira na gonevuli/ākonga era sega ni toso vinaka tiko ena ivakarau ni kila e bibi me veisautaki na ituvatuva ni vuli, iwalewale ni veivakavulici kei na veitokoni, okati kina na qarai ni nodra veivuke mai na vakaillesilesi ni veitabana ni vuli

Me vakamareqeti na nodra vosa vakaitaukei na gonevuli/ākonga ni Pasifika, qai vakarawarawataki na kena vakayagataki kei na kena sagai me kilai vakavinaka

5

Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga

Qarai na ivakasala vei ira na Māori ena sala vinaka me vakacurumi kina na tikanga Māori na itovo, ivalavala kei na ivakarau ni ituvatuva

Vakayagataki na sala ni vakatorocaketaki ni kila vei ira na qasenivuli kei ira na iliului, me tarai cake kina na nodra ivakarau ni veivakavulici kilaka kei na taledi ina te reo Māori kei na tikanga Māori

Veitalanoa kei ira na gonevuli/ākonga kei ira na kena vakaillesilesi me baleta na vuna e bibi kina me cavuti vakadodonu na te reo Māori, qai vakarautaka vei ira na gaunisala mera vulica qai cakava tale ga, ia mera kua ni vakalewai

6

Vakarautaki ira na qasenivuli mera vakaqacacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece

Me laurai na vanua e leqa tiko ena bula ni veivakatavulici, qai vakarautaki na gaunisala mera vukei kina na qasenivuli/kaiako kena vakaillesilesi mera vakavinakataka na ivakarau ni nodra veivakavulici, veiliutaki kei na nodra veitokoni ena vuli

Vukei na qasenivuli/kaiako mera lomadei qai maqosa nira vakavulici ira na duidui gonevuli/ākonga e duidui na ivakarau ni nodra isususu, qai saga tale ga ni vakavinakataka na ituvatuva ni veivakatavulici e veiganiti kaya

Me namaki qai tokoni na qasenivuli/kaiako me na kila na ivakatagedegede ni veika e kila o gonevuli/ākonga, okati kina na nodra vosa vakaitaukei, itukutuku makawa, italanoa kei na veika bibi ena nodra bula vakavanua, me vakayagataki tale ga na ivakarau ni veivakavulici e dokai kina na nodra isususu se vanua era cavutu mai kina

7

Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka

Mera tokoni na gonevuli/ākonga mera raica rawa na sala e sema kina na veilesioni era vulica kei na vuravura ni cakacaka

Me voroki na duidui ni matatamata, yalewa kei na tagane kei na bula ni rawaka ena buturara ni vulika kei na sala ina bula vakacacaka, mera okati tale ga kina o ira na goneyalewa

Cakacaka vata kei ira na tabana ni cakacaka, o ira na kena veiliutaki kei ira na koronivuli ni vuli torocake me bucini e dua na ituvatuva vinaka me rawa nira rawata vakavinaka na nodra vuli na gonevuli/ākonga

8

Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)

Tomani na Taurivaki ni iTukutuku ni Usutu ni Vulika ena koronivuli kei na kura

NAKINAKI 1

LIU KO IRA NA VULIKA

Era vakaliuci na vulika kei na whanau

1

Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduiduitaki, kei na veibiliraki

Vakarautaki na Te Hurihanganui me walia na veivakaduiduitaki vakamatatamata, uqeta na cakacaka vakadodonu qai tara cake na bula ni rawaka vakavuli kei na ituvaki ni bula vinaka vei ira na kai Māori

Vakayacori na cakacaka sa navuci oti ena iTuvatuva ni Cakacaka me qaravi ina na vuli ni Pasifika

Cau kei na veitokoni ina vakarautaki ni ituvatuva kei na veigaunisala ni vuli ena vosa ni Pasifika

Vakadodonutaki na Lawa ni Vulii me vakamatatata kina ni bibi vei ira na matabose e koronivuli kei na kura na taqomaki ni nodra bula kei na ivakarau ni nodra vakasama na gonevuli

Me vakarautaki na idusidusi ni tovo ni veiqaravi ena matabose ni veikoronivuli kei na kura me rawa kina na vakatulewa dodonu

Vakarautaki na iyaya kei na idusidusi, me vakataka na iyaya ni cakacaka na Segi na Noqu Vuravura, me sagai me wali qai yalani kina na veivakaduiduitaki vakamatatamata

Vakavou ni idusidusi ni Vulika ni Nodrau Veiwakani kei na Veimaliwai na Yawalea kei na Tagane me curu ina iTuvatuva ni Vulii e Niusiladi

Biuta vata e \$78.5 na milioni me baleta e va na yabaki ni veiqaravi ena bula ni vakasama kei bula vinaka vei ira na i matai kei na i karua ni vakatagedegede ni vulika/ākonga.

Vakaitikitikitaki e \$50 na milioni me tokoni qai maroroi kina na veika baleta na ituvaki ni nodra bula na gonevuli/ākonga lalai, koronivuli kei na kura ena vuku ni sogosogo ena gauna ni COVID-19, kei na dredre era sotava kina

Cakacaka vata kei na Netsafe me vakarautaki e dua na Porokaramu me Tataqomaki ena Veilawa

Tokona na kena vakasavui na itukutuku ni Keep It Real Online ena mona livaliva

Vakarautaka na iyaya ni veiqaravi vei ira na qasenivuli/kaiako e vakatokai na Veidokai kei na Veiwakani

Tauyavutaki ni Tuvatuva ni Vulika e tokona na muri vuli, koronivuli kei na kura ena vakavulici ni bula vinaka ni vakasama kei na veimaliwai vinaka ka vakakina na noda bula vinaka na vulika/ākonga.

NAKINAKI 2

SEGA NA KA E VAKALATILATI

Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli

3

Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli

Me vakailavotaki na ituvatuva kei na vakananau vou ni veiqaravi ena tabana ni vuli ena Pasifika e mua ina veika ni vuli kei na gagadre ena ituvaki ni bula e kauta mai na COVID-19

Me tokoni vakailavo na veisoqosoqo ena Pasifika mera vukea na gagadre ni vuli kei na ituvaki ni bula vei ira na vuvale mai na Pasifika qai vakaqacotaka na veiwakani vinaka kei ira na itaukei ni koronivuli

Me vakadeitaki na cakacaka vata ni tabana ni Vulii, Tabana ni Bula kei na veiqaravi ena Bula Raraba mera tokoni kina na vuvale ena Pasifika, me rawa nira okati ena veiqaravi era gadreva mera vinaka kina

Vakadodonutaki na Lawa ni Vulii me rawa ni duri kina na matabose e qarava na veileti

Vakadodonutaki na Lawa ni Vulii me sa toso ina Tabacacacaka ni Vulii na itavi ni veivakatorocaketaki kei na cakacaka ni veivakatorocaketaki kei na cakacaka ni veivakatorocaketaki me baleta na nodra vakacurumi na gonevuli

Veitokoni Vakailavo e Koronivuli

Na NCEA e sega ni saumi

Na ituvatuva ni Vakasigalevu e Koronivuli

Vakarawarawataki na iyaya ni tiko bulabula

Na Lalawa ni iYau Tudei ni Koronivuli ni 2030

Vakadikevi na iwalewale ni vuli kei na idusidusi e virikotori kina na totoqi, vakacegii vakalekaleka mai na vuli, vakuai mai na so na leseni ni vulika kei na vakacegii vakadua mai koronivuli

Me dikevi tale na veitokoni vei ira na gone, kei ira na itabagone era gadreva vakalevu mera vukei, mera vakaitavi ena iTuvatuva e Vakarautaki ena Veitokoni ina Vulii

Me tokoni na vei koronivuli kei na kura me rawa ni ra rawata na gonevuli/ākonga na ivakatagedegede kei na icocovi ni gugumatua

Veisau na NCEA: iTuvatuva ni Dikeyi ni Vulii (Special Assessment Conditions)

Vakaqacotaki na gaunisala ni vuli kei na rawaka mai na koronivuli sekeniri/koronivuli ni vuli torocake kei na kena dewa ina vuravura ni cakacaka

4

Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wiliwala kei na fika

Vakarautaki na ituvatuva ni vulika vinaka ena vosa vaka Māori, okati kina na iTuvatuva ni Tamata cakacaka ena Tabana ni Vulii kei na Rāngai me vakayacori tiko ena loma ni dua na gauna Māori e dua na ituvatuva ni Veitaratara kei na dikevi ni veitokoni vakailavo

Vakadeitaki e dua na Seda ni iTuvatuva ni Vulii me vakaqacotaka na vakadewataki ni iTuvatuva ni Vulii e Niusiladi kei na Te Marautanga e Aotearoa

Vakatorocaketaki ni iyaragi ni veiqaravi me vukea na kaiako kei ira na qasenivuli mera kila na ivakatagedegede ni vuli sa yacova na gonevuli, okati kina na veivanua ni muri vuli, na koronivuli kei na kura, kei na vuli ni kena lewai na ivakarau ni nodra vakasama kei na lomadra

Tokoni na kena vakayacori na ituvatuva ni vuli ena mona livaliva/hangarau matihiko

Vakavou na ituvatuva ni vuli ni Niusiladi kei na Te Marautanga o Aotearoa me macala kina na bibi ni vuli me kua ni vakawalelaki

Vakayacori na NCEA Change Package me vakaqacotaka na gagadre ni wiliwala, volavola kei na kilai ni fika kei na kena tokoni vakalevu ena loma ni ituvatuva ni vuli

NAKINAKI 3

NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI

Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale

5

Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga

Vakarautaki e \$200 na milioni me vukea nodrau veisemati tale na ākonga Māori kei na whānau me toso vinaka tale ena ka ni vuli ni oti na COVID-19 qai vakaqacotaki na kena vakacurumi na te reo Māori ina ituvatuva ni vulika na gone

Vakaqacotaki na kena vakacurumi na Vosa vakaMāori ina ituvatuva ni vuli, okati kina nodra tokoni na tamata cakacaka ena tabana ni vuli, na vakatorocaketaki ni iyaragi ni veiqaravi kei na itukutuku vei ira na gonevuli/ākonga kei na nodra whānau

Vakarautaki na Kauwhata Reo, na vanua ena veilawa e vakarautaki kina na iyaragi ni veiqaravi ni te reo Māori kei na vakarautaki ni ituvatuva ni vuli e yaga raraba ni te reo Māori ina Te Aho Ngārahu

Vakadodonutaki na Lawa ni Vulii me soli na kaukaua vei ratou na matabose ni vuli ena mona livaliva/vakarautaka na Te Reo Māori

Vakayacori na Ka Hikitia qai vukei o ira na tamata cakacaka ena tabana ni vuli mera vakalevutaka nodra kila kei na iwalewale veivakavulici

Cakacaka vakavoleka kei ira na veiliutaki ena veikoronivuli e vosataka na vosa vaka Māori qai cau ina gaunisala ni kena vakavinakataki

Vakaqacotaka na sala e vakasavuya tiko kina na Te Marautanga o Aotearoa na vuli e vauca na te ao Māori, qai vakananumi kina na nodra rai na Māori me vakavulici na ka era nanuma ni bibi vei ira na gone kei ira na itabagone

Vakayacori na NCEA Change Package me vukea na vakatautauvatataki ni mātauranga Māori qai vakalevutaka na veisala me muria na gaunisala ni vuli ena vosa vakaMāori

NAKINAKI 4

VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI

Na Vulii ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko

7

Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka

Vakarautaki na iyaragi kei na itukutuku me tokoni ira na gonevuli/ākonga ena nodra vakatulewatataki na cakacaka e solia vei ira na galala ni vuli kei na cakacaka, qai rawa tale ga nira na tokoni na biu cakacaka

Vakayacori na NCEA Change Package me vukea na gaunisala ni vuli vei ira na gonevuli/ākonga, qai tokoni ira ena nodra dewa ina vuli torocake kei na cakacaka

Veivuke vei ira na gonevuli/ākonga ni vakavari na vuli ena vuku ni School Leavers Toolkit

Vakabitaki na vulika vakacacacaka ena kena soli na icocovi na Prime Minister's Vocational Education Awards

NAKINAKI 5

NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEICIQOMI RARABA ENA VULI

Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki

8

Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)

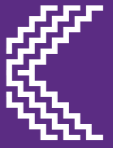

Veika e vakayacora tiko na Matanitu me tokona na kena vakayacori ni veika e baleta na NELP ena koronivuli kei na kura

Vakayacori na iTuvatuva Vakarauteki ni Vuli Torocake

Na iTuvatuva Vakarauteki ni Vuli Torocake se Tertiary Education Strategy (TES) e vakarauteki na veiusutu me vakaliuca na Matanitu ena gauna qo, na kena me vakayacori toka vakalekaleka, kei na ituvatuva ni vuli torocake me vakayacori ena loma toka ni dua na gauna. E kena inaki me raica na veika vakailavo, veika e tara na bula kei na vakasama, veika e tara na noda vanua kei na kena torocake na ivakarau ni nodra bula na Māori kei na so tale na lewenivanua. A tekivu vakarauteki na TES ni oti na veivosaki a vakayacora na veitabana ni vuli torocake kei na so tale na ilawalawa ena icavacava ni 2019, e mai volai kina vakacaca na veika e mai veivosakitaki ena TES e vakaraitaka na sasaga e tiko me Vaqacacotaki na ivakarau ni Vuli e Niusiladi.

E volai ena Lawa ni Vuli kei na Veivakavulici ni 2020 ni dodonu vua na Tertiary Education Commission (TEC) me vakayacora na veika e vinakati ena TES me qai namaka na kena torocake na ivakatagedegede e rawati. Me tiki ni veika qori na nona itavi na TEC me raica qai veidusimaki ena veika e dikeva qai vakalewa na lalawa ni Technical Education Organisation (TEO), me vakadeitaka tale ga ke vinakati me tiko e dua na iwase ni ilavo me baleta na TEO. Na nona itavi tale ga na TEC me taracake na veika e rawa ni cakava na TEO me tiki ni nona tokona na veika e namaki ena TES. Ena nona ivakarau ni cakacaca ena vinakati me muria vinaka na veika e vinakata na TES na TEC – e kena ibalebale qori ni veika e cakava na TEC ena taudaku ni ituvatuva ni veivakatorocaketaki (investment planning process) e lakolako vata kei na usutu kei na veidusimaki e vinakata na TES me muri.

E volai ena Lawa ni Vuli kei na Veivakavulici ni 2020 ni dodonu vua na 'New Zealand Qualifications Agency (NZQA) me vakamura na ka e vinakati ena TES. E kena ibalebale qori ni itavi kece ni NZQA, wili kina na nona itavi me raica me taucoko na ka, me na salavata kei na usutu kei na veidusimaki e volai ena TES.

Ena vinakati vua na iSoqosoqo ni Vuli Torocake me vakaraitaka ena ituvatuva ni ka sa lalawataki ni veivakatorocaketaki na sala era na muria kina veika e vinakata na Matanitu ena gauna qo se loma ni dua na gauna lekaleka me vaka na usutu e vakaraitaki ena TES. E kena ibalebale qo ni o ira na TEO mera na raica na sala era na duavata kina kei na usutu ni TES ena nodra lawatu kei na nodra ivakarau ni cakacaca, qai vakaraitaka qori ena TEC ena nodra lalawa ni veika me vakatorocaketaki.

NAKINAKI 1   **NAKINAKI 2**   **NAKINAKI 3**   **NAKINAKI 4**   **NAKINAKI 5**

LIU KO IRA NA VULIKA
Era vakaliuci na vulika kei na whānau

SEGA NA KA E VAKALATILATI
Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli

NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI
Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukeya na gonevuli kei na nodra vuvale

VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI
Na vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko

NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEIQOMI RARABA ENA VULI
Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki

<p>1</p> <p>Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakamatata, veivakaduiduitaki, kei na veibiliraki</p>	<p>2</p> <p>Me toka i cake na nodra nakinaki kece na gonevuli/ākonga, ka vukeya mera sema mai na vuvale kei ira na nodra itikitiko me vakarauteki na vuli ena walia na nodra gagadre, qai vukeya na nodra kilai ira vakataki ira, nodra vosa kei na nodra tovo vakavanua</p>	<p>3</p> <p>Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ākonga lokiloki ka gonevuli/ākonga kei ira era gadreva mera vukeya ena nodra ka ni vuli</p>	<p>4</p> <p>Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākonga na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wiliwili kei na fika</p>	<p>5</p> <p>Na kena vakavutukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga</p>	<p>6</p> <p>Vakarauteki ira na qasenivuli mera vakaqacacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece</p>	<p>7</p> <p>Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarauteki na gonevuli/ākonga me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka</p>	<p>8</p> <p>Vakadeitaka na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikitiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)</p>
<p>Me tiko na lalawa vakacacacaka, na ituvatuva ni veiqaravi kei na kena tokoni me walia na leqa ni veivakaduiduitaki vakamatata, vakatulewa sega ni dodonu kei na sega ni veinuitaki e tara na nodra bula na gonevuli/ākonga, vakailiesilesi kei na whānau</p> <p>Dikevi, vakarabailevutaki qai vaqacacotaki na ituvatuva sa tiko mera rogoci kina na gonevuli/ākonga qai rogoci na domodra, me kilai matata tale ga na nodra nanuma na whānau kei na lewe ni itikitiko</p> <p>Me vakarauteki na itikitiko me maroro qai tokoni na bula ni vuli, e okati tale ga kina na katuba ni kena vakarauteki na veika era dau gadreva ena veisiga na gonevuli/ākonga me baleta na ituvaki ni yagadra kei na nodra vakasama</p>	<p>Me veivuke na isoqosoqo ena kena kilai qai vakacegui na veika era gadreva kei na leqa era vakila na gonevuli/ākonga</p> <p>Me vakarauteki o ira na vakailiesilesi ni koronivuli mera tokona na veivakavulici kei na ivakarau ni vuli e dokai kina na vosa, itovo kei na veika e kilai tani kina e dua</p> <p>Bucina na veiwakani vinaka kei ira na Māori, mera okati ena vakayacori ni vakatulewa qai cakacaka vata kei ira me tokoni kina na rangatiratanga kei na rawaka vakavuli ni Māori vei ira ga na Māori</p>	<p>Cakacaka vata kei na veikoronivuli, na whānau, ira na vuvale mai na Pasifika, lewenivanua kei na veitabana ni cakacaka me rawa ni biu vata e dua na ituvatuva vinaka ni nodra dewa na gonevuli/ākonga ina rawaka vakavuli kei na vuli cakacaka</p> <p>Dikevi vinaka me vakalailaitaki na ilati vei ira na gonevuli/ākonga, ka tokoni ira me rawa ni ra curuma na bula vakavuli, mera rawata nodra vuli ra qai dewa sara ina cakacaka</p> <p>Ke rawa, me vakalailaitaki sobu na vuli sega ni saumi ia me tauri matua na ilalawa ni kena vakalailaitaki na isau dau lavaki vei ira na vuvale kei na whānau</p> <p>Raici me tiko na ilawalawa vakacacacaka, ituvatuva ni veiqaravi kei na sala ni veitokoni mera vukeya kina na gonevuli/ākonga e vakaleqai tu na ituvaki ni yagadra kei na tuvaki ni nodra vakasama mera rawata vinaka nodra vuli</p>	<p>Me raici na gonevuli/ākonga uabula mera rawa ni yaga kei na nodra itikitiko, vanua ni cakacaka ena gauna era vuli tiko kina ena TEO, me tarai cake kina nodra kila na wiliwili, na volavola kei na vulica na fika</p> <p>Vukei na gonevuli/ākonga ena vulici ni lesoni ena mona livaliva, mera kila, me vukeya ira ena nodra vulika</p> <p>Me raici na gonevuli/ākonga ni tomava na vuli ena veigaunisala e sa vakarauteki tu me vukeya ena nona kila na gaunisala ni veitaratara, walia na leqa, kila na vuravura kei na kena veiqaravi kei na nona rawa ni veimaliwai ena veivanua kece</p> <p>Me bibi na vosa vakaitaukei era vosataka na gole mai na Pasifika kei ira na gonevuli/ākonga Māori, qai solia na galala mera vosataka qai kila vakavinaka</p>	<p>Me okati na tikanga Māori ena yavu ni ivakarau, veiqaravi kei na itovo ni isoqosoqo, e yavutaki ena veivosaki kei na ivakasala mai vei ira na Māori</p> <p>Vakarauteki na gaunisala ni vuli kei na kena vakatorocaketaki vei ira na qarava na veivakavulici me tara cake nodra veiqaravi, kila kei na iwalewale vinaka ni te reo Māori kei na tikanga Māori</p> <p>Mera vakauqeti na iliului, nodra vakarauteki ga nodra vuli vakataki ira me rawa nira vakayagataka vinaka na te reo Māori ena nodra veimaliwai</p> <p>Me raici ni ilalawa, na itovo, na cakacaka, na veiqaravi kei na veika e vakarauteki e sema tiko ga na Te Tiriti o Waitangi</p>	<p>Me laurai na laqa ni veivakavulici ka vakarauteki na gaunisala vei ira na dauveivakavulici kei na vakailiesilesi me vakavinakataki na veivakavulici, veiliutaki kei na tokoni ni vuli</p> <p>Me vakamareqeti na duidui ena vanua ni cakacaka, mera vakacacacacataki tale ga e levu e duidui na vanua era lako mai kina, nodra ivosavosa, nodra itovo, me rawa ni tubu cake kina e dua na itaba ni veiqaravi e lewena na veimatatamata ena vukudra na gonevuli/ākonga duikaikai kei na lewe ni itikitiko</p>	<p>Me laurai na veivakavulici kei na vuli e ganita sara ga na bula ni gonevuli/ākonga, ira na veiliutaki vakacacacaka kei na gagadre ni vanua ni cakacaka qai rawa kina ni vakayagataka vinaka na veika e vulici ina vanua ni cakacaka</p> <p>Me vakarauteki na vuli cakacaka kei na gaunisala me tokoni kina na gonevuli/ākonga ina cakacaka e veiganiti</p> <p>Vakarauteki e dua na ituvatuva ni vuli e rawarawa, veiveisau me ganita na ituvaki qai vou duadua me rawa nira vuli tiko ga na tamata mera vakarabailevutaka nodra kila</p> <p>Tokoni na veimataqali iwalewale ni veiqaravi vinaka ena sasaga ni Niusiladi me maroro na iyaubula, me tarovi tale ga na ka e rawa ni vakaleqa na maliwalala</p>	<p>Me biu vata e dua na matailawalawa dauvakadidike me vakarabailevutaki na vanua ni veiqaravi qai sautu ena rawaka kei na kila</p> <p>Me tokoni na vakadidike vinaka kei na cau mai na iwalewale vou ni veiqaravi, me wali kina na leqa vakailavo, leqa ni bula raraba ena itikitiko kei na vakaleqai ni yaubula ni vanua</p> <p>Cakacaka vata kei na veitabana ni cakacaka, taba ni veiqaravi me rawa ni vukeya na kena wali na leqa kei na dredre e tarai vuravura</p>

Na kena cakacakataki na iTuvatuva ni Vuli Torocake (kena tomani) (TES)

NAKINAKI 1

LIU KO IRA NA VULIKA

Era vakaliuci na vulika kei na whanau

NAKINAKI 2

SEGA NA KA E VAKALATILATI

Na vuli kei na rawaka vakavuli vinaka duadua e na dolavi tu vei ira kece na gonevuli

NAKINAKI 3

NA MAQOSA NI VEIVAKAVULICI KEI NA VEILIUTAKI

Na maqosa ni veivakavulici kei na veiliutaki e vukea na gonevuli kei na nodra vuvale

NAKINAKI 4

VULI KEI NA CAKACAKA ENA GAUNA SE BERA MAI

Na Vuli ka ganita na bula e Niusiladi ni kua kei na nodra bula taucoko

NAKINAKI 5

NA I VAKATAGEDEGEDE NI VURAVURA ENA VEICIQOMI RARABA ENA VULI

Na vuli e Niu Siladi e nuitaki ka veivakatorocaketaki

Na veivuke vaka Matanitu ena kena cakacakataki na TES

1

Na veivanua ni vuli me taqomaki vinaka, veiciqomi qai galala mai na veiwasei vakatamata, veivakaduiduitaki, kei na veibiliraki

Me vakarautaka na ivakaro matata me baleta na Lawa ni Cakacaka kei na nodra qaravi na gonevuli ni Niusiladi vaka kina ko ira na gonevuli mai na veivanua tani era vuli tiko ena vuli torocake

Cakacaka vata kei ira na Veisoqosoqo ni Vuli Torocake (TEO) ena kena vakarautaki na ituvatuva me baleta na taqomaki ni bula kei na yalo ni veiciqomi ena veivanua kece ni vuli torocake

Me yavutaki ena dina na nodra vakayararataki mai na gonevuli/ kei na nodra ākongā mareqeti, rogoci ka ciqomi ni nodra rai, me vukea na cakacaka kei na veiqaravi ni matanitu kei na TEO ni vakayacora tiko na ka era gadreva na gonevuli

2

Me toka i cake na nodra nakinaki kece na gonevuli/ ākongā, ka vukei mera sema mai na vuvale kei ira na nodra itikotiko me vakarautaki na vuli ena walia na nodra gagadre, qai vukea na nodra kilai ira vakataki ira, nodra vosa kei na nodra tovo vakavanua

Na veitokoni vakailavo kei na veivakauqeti ena kena vakatorocaketaki na vei porokaramu kei na veisala ni vuli ena vosa vakaPasifika

Na kena ilovi lesuvi na tabana ni veitokoni vakailavo ki na vuli torocake, me rawa nira vukei na TEO me veidonui na nodra veiqaravi ki na ka era gadreva na gonevuli vakabibi ena nodra tarai yani o ira na gonevuli/ākongā era dau calata na veiqaravi

Cakacaka vata kei ira na TEO ena kena vakarautaki na gacagaca ni veiqaravi, na veituberi me rawa ni soqoni na veitukutuku me veitokoni ena veivakavulici e vakaceguya na nodra isausau na gonevuli/ākongā taucoko

Na nodra vakauqeti na gonevuli/ ākongā me rogoci na domodra

Cakacaka vata kei ira na TEO ena kena vakayagataki na veisala vovou ena nodra tokoni na gonevuli/ ākongā mera rawaka ena vuli

Vaqaqacotaki na veitaba ni vuli vaka Māori qai veitauriliga kei ira na Māori me vakadeitaki ni sotavi tiko na nodra gagadre kei na nodra tatadra na akonga Māori kei na nodra whānau

3

Vakalailaitaki na veileqa e tara na vuli, wili kina o ira na Māori kei na Pasifika ka gonevuli/ ākongā lokiloki ka gonevuli/ ākongā kei ira era gadreva mera vukei ena nodra ka ni vuli

Kena vakadeitaki na veivuke vakailavo e laurai kina na kena vinakati eso tale na veivuke ena kena vakarautaki vinaka na gacagaca veivakavulici kei na so tale na ivakarau ni veivuke e veiganiti vei ira na duidui gonevuli kei na matatamata era sega ni tokoni vakalevu

Vukei o ira na TEO me toro cake na nodra kila na gagadre ni gonevuli/ ākongā kei na veika e dau vakalatia na nodra rawaka

Na kena tuvanaki vinaka na veitaratara ena veitabana me rawa ni davo vinaka na veiqaravi ni vuli e walia na veidraki ni bula era sotava na gonevuli/ākongā nira curuma na veiveisau mai na vuli, nodra bula yadudua ina bula raraba kei na cakacaka

Me vakarautaki na veilesoni vinaka e vulici mai na veiqaravi sa oti yani me vukea na nodra qaravi vinaka na gonevuli/ākongā vuli torocake era vakaleqai vakayago se talei na rabailevu ni ituvaki ni nodra vakasama

Vukei o ira na gonevuli/ākongā ni Pasifika kei ira na nodra matavuvale ena iTuvatuva ni Vuli vei ira na Pasifika (Action Plan for Pacific Education)

Cakavaka vata kei Te Taumata Aronui, me rawa ni vakayacori na veika era vakatura kei na nodra ivakasala me baleta na kena sotavi na nodra gagadre na ākongā Māori kei na nodra itikotiko mai na vuli torocake

4

Vakadeitaki mera rawata o ira yadudua na gonevuli/ākongā na yavu ni kila me baleta nodra taledi, wili kina na vosa, wiliwila kei na fika

Vakailavotaki qai vukei na Vuli ni Uabula kei na Veitikitiko, vakarawarawataki vei ira na gonevuli/ākongā na tosoi ni vuli kei na sala ki na so tale na vulika, vuli leleka kei na cakacaka

Me vakaqacacotaki vakavinaka na yavu ni vuli me vukea na nodra tadolova yani na veivuli torocake kei na cakacaka o ira na gonevuli/ākongā

Raici vinaka na vulici ni vosa kei na fika me vakadeitaki ni rawati na ivakatagedege vinaka ni vuli vosa kei na fika ena kena ivakarau e tiko ena RoVE

5

Na kena vakavotukanataki ka vakacurumi na Te reo Māori kei na tikanga Māori me mai tiki ni bula ni vuli ena veisiga

Vakailavotaki, vakatorocaketaki ka cakacakataki na sala ni vuli vaka Māori

Vakarautaki e dua na iwalewale ni vuli e vukea na kena vakayagataki na te reo Māori ena vuli torocake kece kei na vuli tale eso

Vakarautaki qai cakacakataki e dua na ituvatuva me rawa na tauri ivola se sitivikiti ena vosa ruarua vaka te reo Māori kei na vosa vaka Peritania

Me ilovi lesu na ivakarau ni ilavo e soli ina vosa vaka Māori kei na matauranga Māori ena tabana ni vuli torocake

6

Vakarautaki ira na qasenivuli mera vakaqacacotaka na nodra veivaka vulici, veiliutaki kei na veitokoni vei ira na gonevuli kina veitabana ni vuli kece

Me vakadeitaki tiko ni vinaka na ivakatagedege ni veivakavulici ena kena dikevi wasoma, wili kina na Vakadidike kei na iLovi Lesu e caka mai vei ira e Tuba (External Evaluation and Review) kei na kena dikevi wasoma na porokaramu

Solika kei na veitokoni ki na TEO me vakatorocaketaki kina na ivakarau ni veivakatavulici me vinaka sara

Me tabaka qai cakacakataki e dua na ituvatuva ni veivuke vakailavo ki na vuli torocake e vakaraitaki kina ni veivanua e vakailavotaki e vakarautaki vakatabakidua kina na veivuke, kei na sala e vakayagataki kina na veivuke vakailavo me vakatubura na TEO e toso vinaka tiko

7

Cakacaka vata kei na veivanua ni cakacaka kei ira na kena itaukei ena nodra vakarautaki na gonevuli/ākongā me tiko vei ira na taledi, kilaka, mera kila tale ga na gaunisala mera rawata vinaka kina na cakacaka

Vakarautaki ni gacagaca ni veiqaravi kei na itukutuku me vukei ira na gonevuli/ākongā ena nodra sasaga yadudua ni ra muria na veigaunisala ni vuli, me rawarawa na nodra toso mai na vuli ina cakacaka, e yaga tale ga vei ira era cegu mai na nodra cakacaka

Me vakaoti na vakavoutaki ni vuli tara, vakakina na kena tauyavutaki na Matabose ni Veivakatorocaketaki ni Tamata Cakacaka, Tabana ni Vuli Tara, qai tauyavu dua na veivuke vakailavo e duavata

iLovi lesu na veivuke vakailavo ki na vuli torocake qai sagai me vakacurumi na tutaki ni vuli veicurumaki, ya na vuli e sema ki na veicakacaka ena veitaba ni bula raraba

Cakacaka vata kei na vei koronivuli, TEO, na veibisini, na veitaukei ni cakacaka kei na itikotiko me wasei e dua na sala ni veiqaravi me baleta na vaqara cakacaka

Vaqaqacotaki na New Zealand Qualifications Framework kei na ituvatuva ni rawaka vakavuli me rawa ni tomani tiko ga na vuli qai matata vinaka na veisala ni vuli tara se vuli torocake vagauna, me rawa kina na vuli leleka vakasitivikiti, me ciqomi tale ga na veivuli e sa vakayacori oti

8

Vakadeitaki na isolisoli ni tabana ni vakadidike kei na mātauranga Māori ena kena wali na dredre e sotavi ena itikotiko kei na veiyasai vuravura (TES GA)

Cakacaka vata kei na wānanga me vukea na nodra itavi bibi ena vuli torocake

Veitokoni me rawa ni vakaliuci na iwali ni leqa era veitokoni kina na Māori kei na nodra mātauranga

Vukei qai vakatorocaketaki na nodra cau na veisoqosoqo ni vuli torocake kina ivakarau ni vakadidike

Vakarautaki qai vakayacora na ituvatuva ni Matanitu ni kena dikevi na Performance Based Reseach Fund

Me tauyavutaki e dua na veiwekani vei rau na Wānanga – Matanitu me rau cakacaka vata me vakatabakidua kina kena kunei na veiwali vou me baleta na tabana ni wānanga